

GÓG ÉS MAGÓG.

Góg és Magóg neve eddigi leghitelesebb tudásunk szerint a bibliában fordul elő legelőször. A Genesis X. fejezete a népek ethnikumának klasszikus ősforrása, itt találjuk felsorolva az özönvíz után fennmaradt nemzetségek neveit.

1. Ezek pedig a Noé fiainak Semnek, Khámnak és Jafetnek nemzetségei, kiknek az özönvíz után lettek fiai,

2. Jafetnek fiai Gomer, Magóg, Madai, Javán, Tubal, Mesekh és Thirás.

3. Gómer fiai pedig : Askhenáz, Risáth és Togárma.

Egyebet róluk nem tudunk és csaknem végig az egész ó-szövetségben nem is esik Góg-Magógról többé szó. Csak Izrael történetének utolsó korszakában, a vég kezdetén, az ítéletnapról, a pusztulásról, a teljes megsemmisülésről szóló profécziák közt, hallunk újra Góg-Magógról. De itt már Góg-Magóg nem mint Jáfet fiai szerepelnek, nem is mint két nép, de mint a világ rettenetes veszedelme, az észak réme, Isten haragjának szimboluma, melyet most az új kiengesztelődés el fog pusztítani. (L. Ezékiel XXXVIII. és XXXIX.)

Tetőzi e szimbolikus jelentést az Apokalypsis két verse : »És mikor eltelnek az ezer esztendőök, a Sátán eloldatik az ő fogságából ; és kimégyen, hogy elcsalja a földnek négy szegletin lakozó népeket, Gógot és Magógot, hogy egybe gyűjtse azokat viadalra, kiknek számok, mint a tenger fővénye«. (Apokalypsis XX. 7—8.) A szentírás ez utolsó két verse, mint a vészharang csengett a kezdő keresztyén világ aggodó lelkiismeretében : közeledett, egyre közeledett az ezredik esztendő, az ítéletnapja vetette előre vészhozó sugarait, tompán a föld mélyéből búgtak a dies irae zsolozsmái. És mikor jóval az ezredik esztendő előtt a Sátán eloldaték az ő fogságából és összegyűltek a föld négy sarkán lakó népek iszonyatos viadalra, s mint a beteljesült istencsapás csaptak a római birodalomra, a megrémült keresztyén világ döbbenve ismerte fel a népvándorlás hordáiban a bibliában előre megjósolt Góg-Magóg népet. Ez volt a nagy beteljesült jóslat, a szentírás bebizonyosodott fejezete, mire minduntalan hivatkoztak az egyházatyák, ez volt a legnagyobb csapás, mi felejtethetetlenül vésődött a népek emlékezetébe, ez volt a történet kezdete, miről megemlékez-

tek a krónikák. A hit, a költészet és a történet, a földi örökkévalóság e hármas forrásából így alakult ki minden nemzet irodalmának kezdetén a borzalmas és nagyszerű Góg-Magóg-legenda, a világirodalom egyik legelterjedtebb legendája.

Végig akarjuk tekinteni e nagyszerű legenda eredetét és elterjedését, főképen kutatni hozzánk jutásának módját. Ránk mindennél fontosabb és érdekesebb e tanulmány: mert Anonymus is e mondával vezeti be a »Magyarok tetteit«. »Scythiának kelet felől való határánál — írja Anonymus — a Góg és Magóg nemzetek laktanak, kiket Nagy Sándor bérekesztett... s azon nemzetet Mágog királyról nevezték mogernek.« Nemzetünk ethnogenézise, irodalmunk kezdete, első névtelen történetírónak ismeretlen forrása rejlik e különös legendában.

I.

A Góg-Magóg-legenda kutatásánál — ha csak Anonymus idézetét nézzük is — mindjárt feltűnhetik, hogy a biblia mesés népe itt Nagy Sándor alakjával került kapcsolatba. Ez világosan utal a legenda eredetére, ez nem lehet más, mint maga a Nagy Sándor regény, melynek forrása a távol Kelet. Az eredetet tehát itt kell kutatnunk. A nagy khaoszban is könnyű lesz eligazodnunk: megtaláljuk e legendát a keleti költészet ősforrásában: a Koránban. Két helyen is szól a Korán Gog-Magogról, az egyik rész, úgy látszik, egyenes átvétel az Apokalypsisből:

»És átok legyen minden városokon, amelyeket mi elpusztítottunk, hogy fel ne épüljenek.«

»Míg az út meg nem nyílik Jadsuds és Madsuds előtt és ők minden magaslatról egybesereglenek.«¹

»Közeledik az igaz jóslat.« (XXI. 96—98.)

Nevezetesebb azonban a Koránnak második kitétele, hol kikerekített legendát találunk helyhez és történeti névhez fűzve.

A kitétel a következő:

»És útra kelt.

»Ment, míg elérkezett ama két hegyhez, melynek lábánál egy nép lakik, mely alig értette egy szavát.«

»És így szóltak: O, Zul-Karnein, nézzed, Jadsuds és Madsuds romlást hoz az országra. Fizessünk neked adót, hogy válaszfalat építs közénk és közéjük?«

»És ő így szólt: Amiben az én Uram engem megerősített, az hatalmasabb, mint a ti adótok. Segítetek engem a saját erőtből és válaszfalat építetek köztetek és közéjük.«

¹ A keleti irodalomban való járatlanságom következtében a Korán eredeti szövegét nem használhattam, az itt következő részleteket dr. Ostern Salamon úr most készülő Korán-fordításából volt szíves átengedni.

»Hozzatok vasdarabokat.« És mikor a két lejtő közt az űrt kitöltötte, így szólt : »Fujjatok.« És mikor a vas izzó lett, így szólt : »Hozzatok folyékony érczet, hogy reáöntsem«.

»Es így a Góg és Magóg nem tudta a falat átlépni és nem tudta áttörni.«

»És ő így szólt : »Az én Uram kegyességének tanujele ez.«

»De ha közeledik az én Uram kinyilatkozásának napja, porrá zúzza a falat és az én Uram kinyilatkozása az igazság«.
(XVIII. 93—101.)

A muzulmán szentírás ez idézetében teljesen kialakult legendát találunk. A vészthozó nép Jadsuds és Madsuds itt is ugyanaz, mint az Apokalypsisben, de megtudjuk róla, hogy az ó-kor legnagyobb hőse, a mindent leverő Nagy Sándor, őket legyőzi és fallal körülveszi... és majd csak az ítéletnapján szabadulnak ki. A legenda e formájában egyuttal, ha homályosan is, de a legenda alapeszméjét láthatjuk. Egy óriási falról hallunk, mely egy egész népet körülzár, hihetetlen csoda és különös paradoxon, ez ép a legenda legreálisabb eleme : a fal a valóságban is megvolt, romjai még láthatók és folytatása a kínai és a tibeti kőfal épen áll ma is. Az emberi kéz legnagyobb arányú alkotása, a világtörténet legkorszakalkotóbb eseményének : a népvándorlásnak máig fennmaradt emléke ez óriás kőfal és ennek legendája a Góg-Magóg.

Ázsia őslakói közül — az ó-korban és csakis az ó-korban — fajuk és földjük egész kulturáját csupán azok a népek fejthették ki, melyek egy-egy nagy hegylánc természetes védőfala mögött laktak. Így a Kaukázus lejtőitől délre, nyugaton és keleten a perzsák, arabok, syrek ; a Himalájától délre az indusok, a hegy másik oldalán északon a kínaiak. A hegylánc védte őket a külellenség elől és hosszú ezredévek alatt háborítatlanul önmaguk közt maradva, kifejthették azt a pompázó kulturát, melyet a Nyugat nem mindenben ért el. E népek a hegyen túl levő földről és népekről keveset tudtak. Homályos fogalom volt előttük az észak, barbár birodalom, a hol a népek oly kegyetlenek mint klímájuk. De hallhattak valamit a Gobi sivatagról, hírt kaphattak a végtelen orosz síkon háborgó néptengerről, megsejthették a közelgő veszélyt, mely egy nap kikerülhetetlenül rájuk fog csapni. A félelem és bizonytalanság ez érzetében látom én a legenda csíráit. Minden a mi túl volt a hegyen, az volt az Észak, az elátkozott birodalom, honnan nem várhattak semmi jót, ott volt a Góg-Magóg. Innen a gyakori profécziák egy északi barbár betörésről az ó-testamentumban és innen az ítéletnapról, azaz a népvándorlásról szóló jóslat az Apokalypsisben.

De védelemről is gondoskodtak a kelet elpuhult népei. Háborús ellenállás lehetetlen lett volna, tehát megcsinálták azt, mire csak keleti fantázia, gazdagság és rabszolgahad volt képes :

az óriás védfalakat. A kínaiak kőfallal veszik körül a birodalmukat és ugyanakkor épül az óriás fal a Kaukázusban ugyancsak a népkhaosz; a Góg-Magóg ellen.

Természetes, hogy ily óriás fal keletkezéséről, építéséről legendák keletkeztek. E legendák mind megegyeznek abban, hogy a fal egy rettenetes nép, a Góg és Magóg körülzárására épült, és a mennyiben minden népnek emlékezetes harcrai voltak, az »észak rémével« e legendák igen korán összevegyültek és már első feljegyzők is hol az ókor összes — úgy a kelet mint a nyugat — legendáit maga köré gyűjtő Nagy Sándor alakjához fűzték, hol engedve a helyi tradíciónak, építését arab vagy török hősnek tulajdonították. E viszásság ellen már jóelőle tiltakozott az arabok lelkes történetírója, Abulféda (XIII. sz.) és visszautasítva a görögök mithológiai túlkapásait, féltékenyen a maga nemzete számára foglalta le a fal legendáját.

»Nagy Sándor, — írja Abulféda — miután egész Észak-Afrikát hatalmába kerítette és megalapította Alexandriát, kelet felé ment, hogy Dara ellen indítson háborút. A bennszülött királyokat uralma alá hajtotta és Darat megölte... Egyesek még azt mondják, hogy keletről északra vonult és a népeket, melyeket Góg-Magógnak neveznek, fallal körülzárta. De ha meg akarjuk tudni az igazat, ezt nem ez a Sándor tette, de Dhu-l-karnein (a kétszarvú), kiról Isten a Koránban szól. Ez a király régebben élt, Ábrahám korában, és egyesek őt Feridunnak, mások más királynak tartják. Tévednek, a kik a fal megalapítójául a görög Sándort tekintik... Dhu-l-karnein Es-sab volt az, a kit Isten e földön nagy hatalommal ruházott fel és a ki hatalmas birodalmat alapított és Góg-Magógot fallal körülvette.«¹ A fal tehát a valóságban is megvolt, ebben nem és kételkedhetünk. Ott húzódott a Kaukázus hegyszakadékaiban a Fekete-tengertől a Kaspi-tóig. A falról egész pozitív adataink vannak, Tacitus,² Strabo,³ Plinius,⁴ Jordanes beszélnek a Pylae Caspiae-kről. Ázsiai utazók,⁵ a legrégebb időktől

¹ Abulféda : *Historia Anteislamica. E duobus codicibus bibliothecae regiae Parisiensis edidit latina versione auxit H. O. Fleischer. Lipsiae 1831. Liber II. cap. II. p. 79.*

² Tacitus : *Historiae I. 6. Claustra Caspiarum.*

³ Strabo rendkívül sokszor említi : legrészletesebben II. köt., 23—26. fej. ; továbbá XI. köt. 13. fej. stb., I. az Indexet »Pylas Caspias« alatt.

⁴ *Portae Caspiae, magno errore multis Caspiae dictae, ingens naturae opus montibus interruptis repente . . . citraque in rupe castello (quod vocatus Cumania) communito ad arcendas transitu gentes innumeratas. — Hist. mundi VI. a. 12. fej.*

⁵ A fal történetéről I. Bruzen de la Martinière. *Le grand Dictionnaire Geographique Paris, 1876. Caucase Mur du- szónál. A Góg-Magóg legendára vonatkozó legkitünőbb munkák: Arthuro Graf: Roma, nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo (I. a függelék). Turin, 1883. Giovanni Marinelli : Gog e Magog, Leggenda geo-*

napjainkig, mind látták e falat,¹ sőt látta és leírta maga Vámbéry Ármin is.²

Ez óriás kőfal a keleti legendáknak valóságos góczpontja, kiaknázhatatlan kincsesbányája lett. Ez irodalomban való sajnálatos járatlanságom miatt, itt — kitűnő forrásaim nyomán³ — csupán azokat mutathatom be, melyeket fordításban meg tudtam kapni.

A fal legendáihoz tartoznak azok a feljegyzések, melyeket a középkori arab geographusoknál találunk. Így Abulféda említett történetén kívül még *Geographiájában* is megemlékezik Góg-Magógról és a falról, de csak annyit mond, hogy látta a falat és úgy tudja, hogy azon túl lakik a Góg-Magóg nép; magát a népet és az országot nem látta. (*Geographie traduite par Reinaud. Paris 1883. II. k.*) Edrisi XIII. századbeli arab geographus, ki az egész középkorban elismert tekintély volt, részletes, de igen balga leírást ad Góg-Magógról. Szerinte Jadsuds (gog) jól művelt ország, földje termékeny, folyók, síkságok, dombok váltakoznak ott, lakói körülbelül akkorák, mint az európaiak és jámbor népek. Madsuds földje ellenben silány, a férfiak és nők 27 hüvelyknél nem nagyobbak, arcuk kerek, teljesen szőrrel van fedve, füleik lelógók, beszédjük fütyüléshez hasonlít, rettenetes gonosz, kegyetlen nép. Nagy Sándor uralma előtt e nép gyakran kitört a hegyekből és a környéken rémes

grafica. »Cosmos« Guido Cora folyóirata, 1882—1883. évf.; továbbá Marinelli: *La geografia e i padri della chiesa. Roma Civelli, 1882.* Kisebb értekezések: Lenormant: *Magog. (Fragment d'une étude sur le chapitre X de la Genèse.) Le museon, 1882.* Peschel: *Über die Völker von Jagog und Magog. Lipsce, 1877.* I. Böhmer: *Wer ist Gog und Magog. Zeitschr. für wissenschaftliche Theologie, 1897. p. 327.*

¹ Yule: *The Book of Marco Polo. London, 1903.*

² Az újabb utazók közül, azt hiszem, számunkra legérdekesebb lesz Vámbéry Ármin feljegyzése, mit teljes terjedelmében közlök:

... Alkalmam volt ama napokban Kizil Akhond társaságában kirándulást tennem az atabegekhez (a jomutok kelet felé lakó törzse) és a göklen turkománokhoz és ezt én azért tartottam érdekesnek, mivel ez alkalommal megláthattam nagy részét azon falnak, melyet Nagy Sándor építtetett a sivatagnak már akkor is rettegett lakói ellen... Ezen őskorbéli építmény- emlékek nyugati végét nem láthattam, és azoknak a mesés tudósításoknak sem vagyok hajlandó hitelt adni, melyeket hallottam róla. Keletnek, úgy tartom, két helyütt lettem meg végpontjait, az egyiket északkeleti irányban Gümürtepétől, a hol nagyobb várromok jelölik a fal kezdetét, egészen a tengerparton, a másikat az Etnek folyamtól mintegy 20 angol mértföldnyire délnek, szintén közel a tengerparthoz, s e két vonal az Altin-Tokmakon valamivel felül jön össze... Az egész meglehetősen hasonlít egy hosszan elnyúló sáncz-vonalhoz, melynek közepéből minden ezer lépésnyire egy-egy hajdani torony alapjának romjai emelkednek... Kizil Akhond, az én tudós kísérőm, nagyon csodálkozott azon, hogy Szeddi Iszkender, azaz a Sándor-sáncz, melyet a dsineknek a nagy uralkodó parancsára kellett építeniök, engemet annyira érdekelnek. (Vámbéry: *Középázsiai utazás. Pest, 1865. p. 127.*)

³ L. különösen Graf értekezésében *La legenda epica* fejezetet.

pusztítást vitt véghez. Ezért Nagy Sándor őket fállal bekerítette. (Edrisi Geographie ford. Jaubert. Paris 1836. II. k. 416. l.)

Ez a leírás, mondanunk sem kell, tisztán legenda és mint látni fogjuk, nagyban egyezik a Sahnáme ide vonatkozó részletével. Szerencsénkre Edriszi munkájának más helyén hitelesebb adatokat is szolgáltat Góg-Magógról, illetve a falról. Elmondja két régibb arab író nyomán Salam tolmácsnak utazását a Gog-Magóg-falhoz.

Wathek kalifa (342. Kr. u.) egy éjjel azt álmodta, hogy a fal, melyet Nagy Sándor emelt Góg-Magóg körülzárására, megnyílt. A kalifa magához hívatta tehát Salam el Tardjemin tolmácsát, ötven fegyverest adott melléje és megbízta, hogy vizsgálja meg a falat és tegyen neki róla jelentést. Salam a megbízatásról a következőben számol be: »Serra Men Ra-ból indultunk el Arméniába, innen az arany trónusú királyhoz értünk; ez az alánok királyához utasított, a ki őt vezetőt adott nekünk és 27 napi utazás után elérkeztünk a Basdjirts (baskir) birodalom határához. Egy hónapon át lakatlan, elpusztult vidéken utaztunk, melyről azt mondták nekünk, hogy Góg-Magóg népe pusztította el a vidéket. Végre megérkeztünk a falhoz. Százötven öl magas faragott kőfal melynek közepén egy ötven öl magas vaskapu van, melyet huszonöt öles oszlopok tartanak. Az egész szerkezet vaslemezekből áll, rézzel borítva. A vár kapitánya minden pénteken lóra ül tíz lovas kíséretében, kik óriási kalapácsokat visznek és háromszor napjában megdöngetik a kaput, hogy figyelmeztessék Góg-Magóg népét, hogy az őrég résen van. Salam kérdésére, hogy láttak-e már valakit Gog-Magóg népei közül, azt felelték, hogy egy alkalommal a szél három embert átfújt a falon, ezek huszonhét hüvelyknél nem voltak magasabbak.« (Id. mű II. k. 416. l.)

A tisztán költői feldolgozások közül csak egyet, a legszébbet tudom bemutatni, a Sahnáme ide vonatkozó epizódját.

»... Mikor a nagy Iszkender (Sándor) meghódította a nyugatot, kelet felé ment. Egy gyönyörű várost talált útjában, melyet sem szél át nem jár, sem por be nem lep. A harangcsengésre, mely az elefántok hátán hangzott, a város vénei előjöttek hódolni és Nagy Sándor megkérdezte tőlük, van-e országukban valami híres csoda? Ezek siránkozva panaszkodtak a sors forgandóságáról és így szóltak:

»Az a hegy, melynek csúcsát felhők borítják, oka szívünk bánatának, oka temérdek kínnak és vérnek: Jadsuds és Madsuds gyötri lelkünket. Ha ők megjelennek országunkban, vészt és pusztulást okoznak. Olyanok ők mint az állatok; a nyelvük fekete, a szemük vérszínű, az arcuk fekete, a foguk mint a vaddisznó agyara, ki tudna nekik ellenállni? Testüket szőr borítja, a mellük sötétszínű, a fülük lelőg mint az elefánté. Ha lefekszenek egyik fülük a vánkos, a másikkal takarják

testüket, minden nőstény ezer fiat szül, ki tudná számukat megszámlálni?

Hordákba verődnek mint az állatok és futnak mint a vad-szamarak. Tavasszal kígyó az eledelük, kövérek lesznek és üvöltének mint a farkasok; majd füvet esznek; de a nagy melegben elszárad a fű és lefogynak és hangjuk vékony lesz, mint a galamboké.

»Ó, király, ha megszabadíthatnál tőlük!«

Nagy Sándor erre megtekintette a hegyeket és elrendelte, hogy a kovácsok hozzanak rezet, bronzot és súlyos kalapácsokat; meszet, köveket, fát mind óriási mennyiségben. És eljöttek a világ összes kőművesei és a hegyek gerinczén két óriási falat emeltek, melyek egész a csúcsig értek, és a fal kétszáz öl széles volt. Minden öl magasság után egy réteg szenet tettek, erre rezet és a fölé ként és mikor a földtől a csúcsig minden készen volt, naftát vajjal keverték és azt végigöntötték az anyagokon. Meggyújtották a szenet, mit százezer kovács fujtatott, a hegy dörgő szelet bocsátott ki üregéből és a melegség megremegtette a csillagokat.

Igy szabadult meg a világ Jadsuds és Madsuds népétől.

II. Az Európában elterjedt Góg-Magóg-legendának forrása a Nagy Sándor regény. Ismeretes, hogy Nagy Sándor világhódító útjáról mindenütt, a hol megfordult, sőt ott is, a hol nem járt, legendák keletkeztek. Az Asia népei versengve költötték hírét és dicsőségét a nagy uralkodónak, igyekeztek útjának minél rendkívülibb színezetet adni: e képtelen legendákkal leplezték titkon saját küzdelmeik kudarczát. E legendákat tudtunkkal Alexandriában írták össze először, időszámításunk első századában. A munka szerzője, Nagy Sándor híres íródeákja után, magát Callisthenesnek nevezte, talán hogy fantasztikus történetei könnyebben hitelre találjanak. Misztifikációja ugyancsak felesleges volt, mert e könyv a legkisebb kételyt sem keltve, a középkornak valóságos szenzációja volt.

Már a II. sz.-ban ismeretes volt Európában,¹ a IV. sz.-ban készíti Julius Valérius² az első latin fordítását és ugyanekkor készül a syr és az örmény fordítás. A IX. sz.-ban a latin fordításnak egy jól alkotott kivonata jelenik meg Epitome Julii Valerii czímen,³ melyet Vincent de Beauvais változatlanul bevett a *Speculum Historiae*ban. A XI. sz.-ban a latin szövegnek még egy sokkal rövidebb kivonata jelenik meg a *Historia*

¹ Az itt következő adatokat Paul Mayer: *Le Roman d'Alexandre le Grand*. Paris, 1886. cz. könyvéből veszem, mely eddig a legbővebben tárgyalta ezt a kérdést.

² Kiadta Angelus Majus. *Bibliotheca Classica Latina*. Páris, 1824. t. 74.

³ Kiadta Zacher Halle, 1867.

Alexandri magni regis Macedoniae de proeliis, vagy röviden *Historia de proeliis*,¹ melynek 1494. strassburgi kiadásából fordította Haller János *Hármas Istoriájának* első részét: *Nagy Sándornak egy néhány nevezetesebb dolgait*. A Pseudo-Callisthenes e három, már terjedelmében is nagyon eltérő feldolgozásáról az összehasonlítás szempontjából röviden itt csak annyit: e három szöveg egyezik abban, hogy mindegyik három különálló fejezetre oszlik: Alexanderi ortus, actus et obitus; minden másban annyira különböznek, hogy szerintünk nem is egymás származékai. Ezt a Góg-Magóg-legenda különféle vonatkozásai is bizonyítják. Maga a legenda sincs meg minden szövegben. A Pseudo-Callisthenes alapszövegét nem ismerjük. A különböző korokból fennmaradt hús nagyon eltérő kéziratról összefoglaló tanulmány még nincs. Teljes terjedelmében tudtommal csak a *B.* jelzésű van kiadva.² Az időrendben mindjárt ezután következő *C.* kéziratból Müller csupán azt a lapot adta ki, a hol a Góg-Magóg-epizód fordul elő.³ A legendából itt csak annyi van, hogy Nagy Sándor a Caspi-kapukba huszonhat szennyes népet zár be; ezek között az első *Τῶδ*, *Μάγῶδ*; a bezárt, nagyobb részt költött nevű népek közt szerepelnek még az *Ἀλαῆς* és a *Εαυαντίαζοί*. A Pseudo-Callisthenes többi kéziratát nem ismerjük, így nem tudjuk, melyekben található meg a Góg-Magóg-epizód és mely népekkel kapcsolatban. Azt azonban még lesz alkalmunk bizonyítani, hogy különösen a magyar ethnogenetikus kutatások szempontjából, mily fontos volna e kéziratokat és az ott előforduló népneveket ismerni.

A Pseudo-Callisthenes származékai közül nem mindegyikben található meg a Gog-Magog epizód. Nevezetesen nincs meg *Julius Valérius* fordításában és hiányzik az *Epitome*-ből. Váratlanul megjelenik a XI. sz.-beli *Historia de proeliis*-ben és ettől kezdve a legtöbb Nagy Sándor regény feldolgozásban megtalálható.⁴ A nagyon is kivonatos és hiányos *Historia de proeliis*-ben természetesen a legenda is hiányos és csonka. Nagy Sándor csodatettei közt fordul elő és hadd álljon itt ez a részlet Hallerünk fordításában: »Tizenkét királyon véssen győzedelmet Nagy Sándor. Ezentúl Tartarin tartomaniába érkezik Nagy Sándor és ott tizenkét Királyt rekeszt meg Gogot, Magogot, Agathant, Magehont, Alekbort, Apelmait, Limutot,

¹ A *Historia de proeliis* számtalan kiadványát I. Hain Repertorium Bibliographicum. Stuttgart, 1836.

² *Bibliotheca Scriptorum Graecorum*. 8. köt. Paris, F. Didot, 1846.

³ 139. l. id. kiadás.

⁴ Megtalálható mindazon feldolgozásokban, melyek a Pseudo-Callisthenes egy feltételezett alapforrásából származnak; hiányzik ellenben mindazokból, melyek történeti szöveg nyomán készültek Arrianus vagy Curtius után. Így hiányzik Ilosvai Nagy Sándor históriájából, melynek forrása Curtius egy latin verses feldolgozása.

Sunust, Rohet, Redemet, Cemarret, Kalleleat«. (Haller Hármastoria, harmadik nyomtatás. Pozsony, 1767. p. 67.)¹

A Historia de proeliisben még egy helyen szerepel Góg-Magóg és ez a hely minket annival inkább érdekelhet, mert ugyanitt Magyarországról is történik említés és ettől kezdve ebben a kapcsolatban minden szöveg felemlíti Magyarországot.

A Nagy Sándor történetnek utolsó részében (obitus) külön fejezet a *Végrendelet* és a Historia de proeliisben Nagy Sándor birodalmai közt szerepel Góg-Magóg és Magyarország. Ezt a részt is Haller fordításából közöljük: »Nagy Sándor Testamentuma: Antiochus Syriának légyen gondviselője egész Góg-Magóg határáig. Arrideust Peloponesuson rendeltem: Arristust Indiákon Gubernatornak: Nikanor Seleucián vigyázzon és Hellespontuson uralkodgyék: Ismakhus Magyar Országon, Haulus Armenian, Liokhus Dalmatián és Sicilián légyenek Fejedelmek: Simonnak az én Notariusomnak Kappadociat, és Paphlagoniat rendeltem, Kassander és Roboas a nap folyóvizéig uralkodgyanak. Az ő Attyuk Antipater Ciliciának Ura legyen.« (73. l. id. kiadás.)²

Figyelemreméltó adat Magyarország említése e XI. sz.-beli latin széphistoriában. Forrása kétes. Lehet hogy csupán annak tulajdonítható, hogy épen ebben az időben volt a honfoglalás és elkezdődtek a rablóhadjáratok és a magyarok rémhírétől visszhangzott egész Európa. Ebben az esetben egyszerű becsempészésről van szó és akkor ez adat jelentősége egyenrangú ama nagyszámú és értelmetlen magyar vonatkozásokkal, miket különösen a későbbi ó-francia eposokban fogunk találni. Ennek semmi különösebb irodalmi jelentőséget nem tulajdonítunk.

Egyes elszórt nyomok azonban arra engednek következtetni, hogy kivételesen ennek az egy magyar vonatkozásnak lehet más forrása is és sokkal mélyebb jelentősége. Adataink vannak ugyanis, hogy századokkal a Pseudo-Callisthenes népszerűsítő latin kivonatai előtt már elterjedt a Nagy Sándor legenda, vagy legalább is a Góg-Magóg-episod. Ez egyrészt figyelemreméltó dokumentum a középkor görög tudásáról, másrészt világot vethet a Nagy Sándor regény egy-két ethnikai

¹ Ugyanez a szöveg a Haller által használt 1494. strassburgi kiadásban (Nemzeti Múzeum Inc. c. a. 623.): Post hec abiit Alexander et inclusit duodecim reges cum eorum exercitibus, qui et tartarin dicebantur idem Gog et Magog. Agatam, Magehan Aleghtor, Appelmai, limith. Sunij etc.

² ... Antiochus Syrie presit usque ad introitus Gog et Magog. Arrideus teneat peloponesium iura. Arristus indias teneat et gubernet. Nichanor seleucis dominetur. Item teneat elespontum. Ymachus ungarie imperio dominetur. Haulus armenia possideat. Lyochus dalmacias et siciliam regat. Simon notarius meus capadocie et pelagone imperet. Cassander et Roboas teneant usque ad fluvium qui dicitur sol. Antipater genitor eorum cilicé sit dominus. (Az említett latin kiadás.)

eltérésének okaira. Ily adatokat elsősorban a patristikában találunk. A III. vagy IV. sz.-ban élt Szt. Methodius a Revelatiões-eiben egy helyen dióhéjban a Góg-Magóg-legendát adja. »Alexander Magnus — írja Methodius — Gog et Magog propter eorum turpitudinem in Caspiis montibus incluserit.«¹ A bezárt népek száma huszonhat. Ha a felsorolt népneveket összehasonlítjuk a Pseudo-Callisthenes két ismert (B és C) szövegében található népnevekkel, úgy azt találjuk, hogy itt némi azonosság van.² Ez egyrészt azt mutatja, hogy a népnevek nem egészen önkényesen költöttek, és világosan bizonyítja, hogy a középkori írók ethnikai ismereteiket a Pseudo-Callisthenesből (vagy annak feldolgozásaiból) merítették. Ez feltételezteti, hogy a XI. sz.-beli Historia de proeliis magyar vonatkozásának forrása esetleg a Pseudo-Callisthenes egy még ilyen át nem nézett kézírata. Hogy feltevésünk mennyire jogosult, azt egy mindennél régibb dokumentum fogja igazolni, hol a Góg-Magóg-gal kapcsolatban félreismerhetetlen magyar vonatkozást láthatunk és egyszersmind kétségünk sem lehet, hogy e dokumentum forrása a Pseudo-Callisthenes volt: e dokumentum az *isteri Eticus Cosmographiaja*.

E munka és szerzője annyira ismeretlen és még oly kevésbé méltatott a kritikai irodalomban, hogy mielőtt az adatokra térnénk, rövid magyarázatra szorítkozunk. Élt a III. vagy legkésőbb a IV. sz.-ban a Duna mellett, valószínűleg Pannoniában, egy Eticus nevű scythia tudós, kinek Cosmographia című munkájáról az európai könyvtárak különböző korokból több kéziratát őrzik.

Ezek közül a legrégebb és a leghitelesebb a British Museum VIII. k.-ból való pergamentje: Incipit liber Cosmographi Elici philosophi. Stilo editus et a Hieronymo prbro in latinum translatus címmel.³

¹ Maxima Bibliotheka Veterum Patrum Lugduni. 1677. III. k. (Graf) 29. l.

² A világosabb összehasonlítás kedvéért hadd álljanak itt ezek a népnevek: a) a Pseudo-Callisthenes B) szövegében: Magog, Cinocephali, Nuvii, Fonocerati, Siriarorii, Sonii, Catamorgori, Imantopodi, Campani, Samondri, Ippii, Epambori; b) a Ps.-C. C) szövegében: Gog Magog, Anugi, Egi, Esenae, Dylar, Fotinei, Farisei, Zarmantiani, Caloni, Arghimardi, Anufagi, Tarbei, Alani, Fisolonicei, Saltari; c) a Revelatiõesben: Gog Magog, Mosech, Thubal (ez a biblia hatása), Anog, Ageg, Athenali, Cephari, Pathini, Hei, Libii, Cumei, Pharilei, Ceblei, Lamarchiani, Charchanii, Amathartae, Agrinardi, Alani, Anufagi, vel. Cinocephali, Caribei, Thasbei, Phisolomici, Arceni, Saltarei. (Id. kiadás id. helyen.) L. még Graf, 532. l.

³ Eticusra vonatkozólag l. Ethicus et les ouvrages cosmographiques intitulés de ce nom. Paris, 1852. (E könyvet sem Graf, sem Marinelli nem említik; ők Ethicus munkáját csak a lipcsei kézirat kiadásából ismerik; Heirinch Wuttke: Kosmographie des Istrier Aithikos im lateinischen Auszuge des Hieronymus. Leipzig, 1853.)

Ez a Hieronymus presbiter, a ki nem fordította, de kivonatolta a munkát, a kiadók szerint maga Szent Jeromos volt.

Innen következtethető, hogy Eticus a IV., még inkább, hogy a III. sz.-ban élhetett. Munkája elsőrangú irodalmi curiositas: Cristianorum opinio de mundo, valóságos basisa és dokumentuma a kezdődő keresztyén tudomány első tapogatódzásainak. Mi itt csak a Góg-Magógra vonatkozó részleteket tárgyalhatjuk, de nem akarjuk említetlenül hagyni egy-két igazán megkapóan érdekes mondatát. Így Eticus polemizál három más scythia tudóssal, Clonthes, Aeryphus és Mantuanussal a levegő és az ég súlyáról: *Reprehendit Clonthem et Aeryphum philosophos Scytharum astrologus et Mantuanum, in vanum multa edidisse; reprehendit eos quod coelum pro aere et interdum aer pro coelo posuerunt, cum tenuis sit aer, et coelum valde spissum.* (60. l. id. franczia kiad.) Ime a legrégebb európai tudományos polemia és Eticustól kell megtudnunk, hogy scythia tudósok is voltak.

Góg és Magóg népét Eticus a griffekkel és a törökökkel azonosítja:

»Áttér azután ez a filozófus — írja a kivonatban Szt. Jeromos — az északi népekre és a szigetekre, a griff nemzetre, kik az óceán közvetlen közelében laknak, honnan az ősrégi rege szerint a szászok nemzetsége ered és vad harczok után Germaniába jutott: ezek a legesztelenebb népek, melyeknek erkölce, mint a vadállatoké, mint a strucczok, krokodilok és skorpioké. Ott laknak az északi földrészen, a többi nemzetek közt, a hyperboreusi hegyek mögött, hol a Tanais ered, mindenünnen irtózatossá hideggel körülvéve... Ezen a vidéken semmi hasznos nem terem, csak vadállatok, vad gulyák és ménesek sokasága, ez utóbbiak kiválóbbak és kövérebbek, mint a többi nemzeteknél... Itt-ott dús az aranytermés.

Az északi óceán partján, hallatlan és elképzelhetetlen vadságban laknak a törökök... gyalázatos, ismeretlen, kegyetlen, bálványimádó, parázna, a fajtalanság, vérfertőzéstől elvadult nép, innen kapta nevét: Góg és Magóg ivadékaik.

Következik a népek leírása, mely megegyezik a Sahnáméval (az arcuk szőrös, a nyelvük fekete, a fülük lelógó stb.).

»Ez a nép — folytatja Eticus — az Antikrisztus idejében nagy pusztítást fog véghez vinni... átkos fajzatukkal, a Caspiakapukba zárt seregükkel.«¹

¹ *Gentes et insulas septentrionales hic philosophus adgreditur, Gryphas gentes proximam partem Oceani, unde ait vetusta fama processisse Saxonum sobolem et, ad Germaniam procliorum feritate processisse et struthionum gentes sultissimas, quae velut ferarum... vel crocodillorum et scorpionum genera sunt. Inter alias gentes ad Aquilonem juxta Hyperboreos montes habitant ubi Tanais amnis exoritur, nimio frigore undique circumvallatae;... Ea regio nullam frugem utilem gignit, sed bestiarum multitudinem, et pecorum, et equorum qui eminens*

Sajátságos vegyülete ez a leírás a keleti és a keresztyén Góg-Magóg-legendának. Nem új előttünk a változat, de feltűnő európai kelte és régiségénél fogva ; gondoljuk meg, a IV. sz.-ból való. Van azonban a Cosmographiában még egy kitétel Góg-Magógról, melyre mindennél nagyobb súlyt helyezünk : ez a »Nagy Sándor által berekesztett népekről szóló külön fejezet.« E részt is szószerinti fordításban közöljük.

»Nagy Sándor, a nagy és mindenféle csel kihasználásában híres és cselekedeteiben kiváló férfiú, mikor északon e gonosz és álnok népeket, a Gogokat és Magogot és *Honorgokat*, e minden emberi formából kivetkőzött és testük és lelkük minden ízében kegyetlen nemzeteiket megpillantotta... iszonyú ijedség és félelem fogta el: ezek minden piszkot esznek, gyűlölik a jót, az édeset és az élvezhetőt, szeretik a rosszat s az irtóztatót, húsevők és vért isznak, borzadnak a jótól és örülnek a rossznak. Ezeket látva a kiváló fejedelem a fájdalomtól eltelve s a csodálattól megdöbbenve, sokkal inkább mint el lehetne gondolni — önmagából kikelve szólt : »Jaj a mézzel folyó termőföldnek, ha a kigyók és vadállatok oda bejutnak! Jaj a föld lakóinak, ha ezek egyszer győzedelmeskedni fognak«. Fohászkodott és oltárokat épített a Chelion hegyén és áldozott és éjjelnappal imádkozott Isten tanácsát és könyörületét kérve, végre nagyszerű dolgot eszelt ki: ugyanis Isten hatalma megsegítette; rettenetes földrengés volt azokban a hegyekben, milyent azelőtt sohasem láttak, vagy hallottak, a hegyek egymásra torlódtak a próféta jóslata szerint : »Kelj fel, a hegyek hirdessék a te ítéletedet és a föld erős alapja«. Megmozdultak a hegyek és megdőrdültek a dombok és iszonyú ropogással egymáshoz közeledtek a hegyek egész egy stadiumnyi távolságra.«¹

tiore sunt et utiliores quam in aliis gentibus . . . Habet aurum optimum in aliquibus locis.

Inhabitabant enim Oceanum Boricum, in quo finitima barbarica inaudita, et abdita, in qua Turchi inhabitant . . . gens ignominiosa et incognita, monstrosa, idolatra, fornicaria, in cunctis stupris et lupanariis truculenta, a quibus et nomen accepit, de stripe Gog et Magog.

Quae gens Antichristi temporibus multam faciet vastationem, cum semine pessimo eorum prosapia reclusa post portas Caspiae. (II. köt. II. fejt. 41. §. id. kiad.)

¹ Alexander enim, vir magnus et in omnium adinventionum utilitate famosissimus vel operibus insignis et egregius, tam pravas gentes et perfidas, ut supra diximus, ad aquilonem cum comperisset Gogicas et Magogicas et *Honorgias* forma et omni lineamento transformatas et truculentissimas tam in vita quam et in membris omnibus, quod dicit legentibus et audientibus immensum incutit pavorem atque terrorem; omnes spurcitas comedentes animosas, et odio habentes bona atque dulcia et delectabilia, amantes mala pravaque et horribilia, philosarcas, et crurum potatores, odientes bonum, diligentes malum. Haec videns egregius princeps, nimio moerore affectus et stupore vehementissimo territus ultra quam credi potest, consternatusque ait: »Vae terrae fructiferae ac mellifluae si ingruerint in ea tot serpentes et bestiae! Vae habitatoribus orbis cum istae coeperint triumphare«. Ingemitque,

És Nagy Sándor ezt az űrt kitölti és így berekeszti a Gog Magog és Honorg népet.

Bármily bizarr is e leírás, már ilyen változatban is láttuk a legendát. E részletből ránk nézve legfontosabb a gentes Gogicas Magogicas et Honorgias együttes említése, melyet mint tanulmányunk egyik legfontosabb adatát itt külön leszögezzünk. Mint puszta történeti adat ez a legrégebb, mit nemzetünkről eddig ismerünk, kétszáz évvel régebbi, mint az eddig ismert legrégebbi adat, mint Jordanes Hunugari-jai. (Fölösleges is említenünk, hogy a III. sz.-ből való Honorgius teljesen azonos az V. sz.-i Hunugarussal és a X. sz.-beli Hungar és Ungar-ral. Filológiai értelemben itt csak a g-nek igen könnyen magyarázható metatéziséről van szó.) Az ethnogenesis szempontjából ránk igen fontos, hogy nemzetünkről szóló legrégebbi adat a Góg-Magóg nemzettel kapcsolatban fordul elő. Az a tény, hogy ez adat a III. sz.-ből való, mutatja nekünk, hogy az ázsiai magyarokra és az ázsiai magyarok őshazájára vonatkozik. Viszont az a tény, hogy Európából való és hogy Nagy Sándorral kapcsolatban, azaz magában a már annyiszor bemutatott Nagy Sándor legendában fordul elő, mutatja nekünk, hogy ez nem származhatik közvetlenül Eticustól. Vagyis Eticus ezt készen vette máshonnan. Ez ismét azt tételezheti fel, hogy kell lenni az európai irodalomban Eticus Cosmographiajánál is régebbi munkának, melyben Góg Magóg a Honorg nemzettel együtt fordul elő. És e munkát nem is volna nehéz megtalálni. Egy pillantás Eticus korának irodalmára, világosan mutatja, hogy ez csak a Pseudo-Callisthenes lehet: a húsz kézirat közül egy vagy esetleg több. Ceterum censeo, a Pseudo-Callisthenes a magyar ethnogenetikus kutatások szempontjából átvizsgálendő.

Ha ez adatot megtaláljuk, ez esetleg a Historia de proeliis magyar vonatkozását is megmagyarázza.

Eticus művének későbbi sorsáról keveset tudunk. Marinelli szerint egyáltalán nem olvasták és előttem ugyancsak rejtély, mikép jutott neve Thuróczi krónikájába.¹

Eticus, szerintem, forrása lehetett az első egyházatyáknak, kik megemlékeztek Góg-Magógról (Szt. Methodus, Szt.

aedificavitque Aras in monte Chelion, immolatisque hostiis Deo, deprecatus est tota die et nocte. Dei consilium et misericordiam quaerens. invenitque artem magnam: nam praecurrente potentia Dei adfuit terrae motus magnus in montibus illis qualis ante nunquam fuerat visus neque auditus, et convenerunt montes adversus montes secundum vaticinium profetae: »Surge, dicant montes iudicium tuum, et fortia fundamenta terrae«. Hinc eium montes commovebantur et colles clamabant quia magno impetu proximaverunt se montes isti usque ad stadium unum.

¹ Thuróczi Eticus egy mondatát idézi, mely azonban nála nem fordul elő: »Turci, ut Heticus Philosophus tradidit in Asiatica Scythia, ultra Petriccos montes et Tracontas insulas, contra aquilonis ubera, sedes genitricis habuere«. (Chronica Hungarorum, 54. l. ed. Schwandtner.)

Jeromos stb.) és lehet, hogy ép Eticus néhány adata okozta azokat a fokozatos eltéréseket, melyeket a Pseudo-Callisthenes egymást követő latin kivonataiban találtunk. Egyéb szerepe aligha volt a Cosmographiának, mikor a fényes Nagy Sándor regény megjelent, ez lett további forrása minden Góg-Magóg legendának úgy a költészetben, mint a történetben, sőt a középkori földrajztudomány sem tudott elzárkózni e mindenre kiterjeszkedő legenda elől.

Mielőtt ezek ismertetésére térnénk, a legnagyobb és legbefejezettebb Nagy Sándor regény Góg-Magóg-episódját mutatjuk be.

A középkori irodalom egyik legterjedelmesebb és legcsodálatosabb alkotása a Roman d'Alexandre, Lambert li Tors et Alexandre de Bernai közös munkája.¹ A filológia még messze van e munka keletkezési feltételeinek, forrásainak és művelődéstörténeti jelentőségének megállapításától. Mint óriási megdöbbentő dokumentum áll a kritika előtt és ismereteink még csak a felderítő kutatásoknál tartanak. Mi itt csak a Góg-Magóg-legendával és a magyar vonatkozással foglalkozhatunk és ezekről is csak annyit állapíthatunk meg, hogy az episódnak sem a Sahname, sem közvetlenül a Historia de proeliis forrása nem lehetett. Itt is, valamint másutt is a regényben, az ismeretlen közvetítő tényezők egész légióját tételezzük fel.

A Roman d'Alexandreban a Góg-Magóg-legendát Nagy Sándor indiai harcrai közt fordul elő. Egyik leghatalmasabb ellenfele, Porus végső eszközül Gos Margost hívja segítségül, kik a törökök földjéről jönnek 400.000 emberrel. Góg-Magóg itt két király.

Or a semons en Bautre tous ses hommes Porrus
et tous caus d'Oriant que n'i remagne nus.
cil des desers i furent dusc'a bones Arcus ;
Gos et Margos i viennent de la tiere des Turs
et cccm. hommes amenerent u plus.
il ent jurent la mer que pour sire a Netnus
et le porte d'infier que garde Celebrus,
que l'orguel Alixandre torneront a reus.
pour cou les enclot puis es estres desus,
dusc'a Ptans Ante-Crist n'en istera mais nus ;
et sunt XXXVII, roi o tout l. dus,
cescuns o tel esfort com il pot avoir plus.
quant furent tout ensamble cm furent et plus. (300. l. id. kiad.)

A csatában azonban Gos és Margos is súlyosan megsebesült (l. az igen érdekes csataleírást a 306. oldalon) és végül Porus is megadja magát (312. l.) és akkor Góg-Magóg elvonul.

¹ Kiadta Henri Michelant a stuttgarteri Litterarischer Verein XIII. kötetében.

Gos et Margos s'ent vont ; perdu ont de lor gent ;
 Xm. en furent mort et navré iiiic.
 porter les font en biere, et si se font dolent,
 maudient Alicandre et quanqu'a lui apent ;
 fie a putain le claiment et plain d'encantement.
 Alicandres l'ot dire, por poi d'ire ne fent ;
 il jure Dame l'Deu et cou qu'a lui apent.
 que deca le montagne, les andra, s'il les prent.
 a esporon le siuent mult esforcielement.
 Tout droit as mons de Tus s'en va Gos et Margos,
 et li rois Alicandres est mis en lor esclous.
 ains les mons, est a aussi joins et si apos
 que ses cevaus en fu en sanc dusc'as argos,
 li autre passent outre, escapé sunt a nos ;
 et li rois fet ciekier ces pietruis et ces cros
 que nus de caus n'i soit ne caiis, ne repos.

A végrendeletben is előfordul Góg-Magóg és Magyarország is, de itt is eltérés van a *Historia de proeliistól*. Itt Góg-Magógot Antiochus kapja, Magyarországot Perdicas :

»Hungrie vus claim quite que tient iii roi
 Qui vus en serviront en pais et sans desloi. (516. 1.).

a *Historia de proeliis*ben Góg-Magót Antiochus kapja és Magyarországot Imachus.

A Nagy Sándor legendák a *Roman d'Alexandre*ban érték el csúcspontjukat, minden feldolgozás közül ez a legnagyobb és legtarkább, gazdagságában összehasonlíthatatlanul fölülmúlja ősforrását a *Pseudo-Callisthenest*. Ily terjedelmes munka természetesen nagy feltűnést keltett a középkorban és számos utánczóra és fordítóra talált. Ez mind jelentékenyen hozzájárult a Nagy Sándor regény népszerűsítéséhez és terjesztéséhez. Ne feledjük, a *Roman d'Alexandre*-ről szólva, már Anonymus korában vagyunk : hány krónikában, verses feldolgozásban, vagy bibliai magyarázatban terjedt el már ekkor a Nagy Sándor regény, vagy legalább is a Góg-Magóg-epizód. A középkori kíváncsiság valami különös előszeretettel fordul e bizarr legendához és nyomát találjuk a legkülönfélébb művekben.

Igy Domenico Scolari XIV. sz.-beli költő *Alessandreida*-jában :

»E come trovo le genti Gog
 e ancora gli Magog
 nei Monti Caspi gli serro
 e per arte magica gli ordenò. (*Marinelli*).

Fazio degli Uberti a *Dittamondo* cz. költeményében.

La vidi come le grand' oste mena
 Vincendo Ircani Sciti con Armini
 E come. Gog e Magog incatena. (*Marinelli*)

Továbbá a turini *Bibliotheca nazionale* egy elhamvadt kéziratából írta ki még Graf a következő szakaszt:

D' Ynde si naist vng grans mons
 Qui est une grans regions
 C'ons appelle mont Capien
 Illecques a une gens sans bien
 Que Alixandres dedens enclost,
 Et sont la gent Goth e Magoth
 Qui char d'ome menient creve
 Et bestes comme gent mesecreve.

(Image du monde ; Graf p. 561.)

Christian de Pisan a *Livre du chemin de longue estude* v. 1470.

Vi les mons de Caspie, au clos
 Sont Gog et Magog bien enclos
 De la savldrot, quant Antécrist
 Vendra contre la loy de Crist. (Graf 562.)

A Nagy Sándor regényen kívül a Góg-Magóg még egy igen különös, a középkor egyik legkevesbé kiderített legendájával, a *János papcsászár* legendájával keverődött. A mennyiben e legendának magyar változatát is ismerjük, röviden e kérdésre is kitérünk.¹ A legenda eredete körülbelül a következő:

A XII. század közepén a keresztes háborúk hódításait nagy veszély fenyegette. A muzulmánok egyre növekedő hatalma félelmes arányokat öltött, a tatárok közeledtéről ijesztő rémhírek keringtek, 1144-ben Edessa elesett és a jeruzsálemi kereszttyének védelem nélkül maradtak. Nagy volt a rémület, mikor váratlanul az a hír terjedt el, hogy egy hatalmas ázsiai király, Jézus vallásának híve, János papcsászár a pogányokon nagy győzelmet nyert és seregével Jeruzsálem felmentésére siet, azonban a Tigrisen nem tud átkelni és a fagy beálltát várja... Mi volt e mese alapja, ki hozta e hírt Európába, máig sincs eldöntve, annyi tény, hogy mindenütt hitelt talált. III. Sándor pápa levelet írt János papcsászárhoz, mit Fülöp püspöknek kellett volna átadni, de — a mi nem csoda — a papcsászárt és országát nem találta meg. A következő században megjelentek a tatárok és elpusztították fél Európát, de távozásuk után is János papcsászárról a legenda fennmaradt és a kereszttyén világ tovább érdeklődött iránta.

Ezután már határozott irányt nyer a monda, világos lesz a mesés elemek keveredése: és aligha tévedünk, ha itt egy ázsiai Nagy Sándor legenda változatát tétélezzük fel, mely a keresztes hadak útján jöhetett Európába és a tatárok betörésével különös aktualitást nyert. Egy hamisított levél adott a legendának

¹ E fejezethez külön forrásokul felhasználtuk: G. Brunet: La Legende du Pretre Jean. Bordeaux, 1877. Zarncke: Der Priester Johannes. Lipsce, 1879. Petis de la Croix: Historie de Gingisiscan. Paris, 1710.

újabb irányt. E levél VII. Lajos francia királyhoz szolt,¹ de későbbi eredetű és másolatai a középkorban nagyon elterjedtek, Zarncke 96 ilyen kéziratot ismer.

Petit de la Croix említi, hogy tulajdon birtokában van egy ilyen levél, melyet azonban hamisítottnak tart (id. munka 321). E levélből megtudjuk, hogy János papcsászár: valódi neve Ung khán, és Gog és Magog összes népeinek ura; a kereszt-ségben János nevet nyert, magát papnak nevezi, mert áldoz az oltárnál és a jog és igazság alapján király. Lajos francia királytól néhány kereszttyén lovagot kér, hogy birodalmában a lovagság intézményét meghonosíthassa.

Lajos király válaszárol, a lovagok küldéséről hallgat azonban a krónika. De ez mind nem volt akadály ahhoz, hogy kifejlődjön és elterjedjen a legenda, hogy Góg-Magóg országnak ura János papcsászár, kiben a kereszttyénség bizodalma vagon. Újabb tápot, illetve megerősítést nyert a legenda a középkori ázsiai utazók feljegyzéseiben, különösen Marco Polo nagyon elterjedt könyvében, ki a leghatározottabb alakban beszél János papcsászár országáról. Előadásából egész világosan egy ázsiai Nagy Sándor legendájára lehet ismerni.

»Ung khán — írja Marco Polo — oly hatalmas volt, hogy a kívüle leghatalmasabb uralkodó, a világ meghódítására induló Genghiscan, nőül kérte leányát. Ung khán erre éktelen haragra lobbant: »Hogyan, hát van merészsége feleségül kérni az én leányomat, hát nem tudja, hogy ő (Genghiscan) az én szolgám és alattvalóm. Eredj és mondd meg neki, hogy inkább elégetem a leányomat, semmint neki adjam feleségül és most úgy illenék, hogy őt kivégeztessem, mint hűtlen árulót, ki ura ellen tör.«² Genghiscan erre hadat üzen Ung khánnak, a ki a csatában elesik.« Ez idézet szórul szóra megfelel a Darius és Nagy Sándor közti jelenetnek, azzal a különbséggel, hogy ott Nagy Sándor győz és elveszi Darius leányát Roxánt.

Még egy helyen szól Marco Polo János papcsászárrol, mely egyszersmind egyik legpozitívabb földrajzi adat Góg-Magógról.

»Tudjátok meg, hogy Tenduc város volt János pap fővárosa, hol székhelyét tartotta, mikor a tatárok felett uralkodott. És ott laknak még az örökösei. Az a Jorge, a kiről szoltam, a pap leszármazottja, a mint mondtam és elbeszéltem. És ő uralkodik János pap óta. És ez az a hely, a mit Goc és Magoc országának nevezünk, de itt Ung és Mugulnak nevezik, mert ebben

¹ A levél mása: C. Baroniis: *Annales Ecclesiastici* Lucques. 1746. XIX. köt. 450. l. 1177. szept. 27.

² *Comment n'a il grant vergoigne de demander ma fille a femme? Et a si set bien que il es mon homes et serf. Retournez a lui et li ditez que je ferrie avant ma fille ardoir que je li donasse a fame; et que il convient que je le met a mort si comme traitre et desloial qui est contre son seigneur. (Le livre de Marco Polo ed. Panthier. Paris, 1865. p. 173.*

a tartományban két nemzetség élt, mielőtt a tatárok elköltöztek volna. Ung volt az ország ősi nemzetsége, Mugul volt a tatár és azóta nevezik őket néha Mugulnak a tatárok helyett.«¹

A XVI. sz.-ban János papcsászáról már minden európai nyelvre fordított szép historiák keletkeztek, melyek közül különösen érdekelhetnek minket Oswald der Schreiber munkája, melyet a szerző saját bevallása szerint Magyarországon írt és legfőképp John Maundeville angol lovag latin munkája, melyet Valkai András magyarra fordított: »Cronica melyben megirattatik Prister Johannis, azaz a nagy János pap császárnak igen nagy császári birodalma, ki Indiában bir igen nagy bőv földön.«² Kolozsvár 1573. (Szabó Károly I. m. 94. l.)

Maundeville munkáját nem volt alkalmam megszerezni. Valkai krónikájából hiányzik Góg-Magóg említése, a mit úgy látszik az eredeti szöveg több más részletével együtt hagyott ki. Jóllehet Valkai krónikájának nincs semmi irodalmi értéke, mégis igen érdekes műveltségtörténeti dokumentum, hogy akkor, mikor minden nyelvre lefordítják a Prister Johannes legendát, bármely csonka állapotban, a magyar irodalomban is megjelenik.

A János papcsászár legendája volt a Góg-Magóg-legendának utolsó változata, tudtommal az európai folklóre-ban más történeti vagy költött személylyel Góg-Magóg nem áll kapcsolatban. Tanulmányunkban még egy utolsó oldalról akarjuk vizsgálni e legendát, a középkori szorosabb értelemben vett tudományos felfogásban, a középkori földrajz és történetben.

III. A csillogó keleti legendák a halványabb nyugoti költői feldolgozásokon kívül a Góg-Magóg-legendá az irodalomnak még egy hozzánk közelebb álló ágazatában, a középkori történetírásban is rendkívül elterjedt. Minden változat közül minket ez a műfaj fog érdekelni leginkább, mert hozzánk is ez úton jutott el és e változatok kutatásával reméljük fellelni Anonymus ismeretlen forrását.

A középkori krónikáknak majd mindegyike — épen a bevezetésben — felemlíti ezt a legendát; csaknem minden európai nemzet Anonymusa — több-kevesebb etymológiai szeren-

¹ »Sachiez que an ceste cité de Tanduc estoit la maistre cité ou prestre Jehan tenoit son maistre siège, quant il seigneurioit les Tartars. Et encore y demeurent ses hoirs; (örökösei) Car cestui Jorge (ez a fejedelem neve) que je vous ai nommé est du lignage au prestre, si comme je vous ai compté et dit. Et est le seigneur depuis Prestre Jehan. Et ce est le lieu que nous apellons pais Goc et Magoc; mais il l'appellent *Ung* et *Mugul*, car en ceste province avoit deux generations de gens avant que les Tartars partissent de la. Ung estoient ceulx du pais, Mugul estoient les Tartars; et pour ce sont il aucune fois appelez Mugul pour les Tatars«. (Le Livre de Marco Polo, ed. Panthier. Paris, 1865., 216. l.)

² L. Binder Jenő értekezését Prister Johannes Egyet. Phil. Közl. 1866. (Pintér Jenő: A magyar irodalom története. II. köt. 99. l.)

csével — Góg-Magógtól származtatja saját nemzetét. Elengedhetetlen hagyománya volt már ez a középkori történetírásnak. Kezdődött még az első egyházatyák első feljegyzéseiben, kik a népvándorlás korában minden Európába tört új népben az Apokalypsisban megjósolt Góg-Magóg eljövételét látták. Természetesen folytatódott ez a hagyomány a későbbi történetíróknál is, kik az egész középkoron át, még jóval Anonymus után is, a »patres«-ek közé tartoztak.

A Góg-Magógnak ilyen etymológiai és ethnikai értelmezését különben, mint már említettük, megtaláljuk még a keresztény irodalom megkezdése előtt a középkori történetírás legnagyobb tekintélyénél: Josephus Flaviusnál. Josephus a scytha néppel azonosítja Góg-Magógot¹ és ez egyetlen mondatával elvetette magját ama zavaroknak, melyeket a későbbi időben, a scythákkal azonosoknak tartott népek származásának magyarázatainál az egyházatyák és történetírók támasztottak és meghonosította a szokást Góg-Magógnak határozott ethnikai értelmet adni. Josephus nézetét követték az első egyházatyák közül Eucherius Lugdunensis (V. sz.),² Cosme Indicopleustae³ (VI. sz.), Rhabanus Maurus,⁴ a későbbiek közül Zonaras,⁵ Rupertus Tiutensis. Viszont akadtak igen korán egyházatyák, a kik tiltakoztak a Góg-Magóg népének ilyen vonatkozásai ellen és fejtegetéseik nemcsak a legendára vonatkozólag, de művelődéstörténeti szempontból is igen becsesek. Az első, a ki Josephust czáfolta, Szt. Jeromos volt.⁶ Czáfolata minket magyarokat annyiból is érdekelt, mert, úgy látszik, ez lett forrása amaz ismeretes levélnek, melyet a honfoglalás korában egy

¹ Antiquitatum Iudaicarum Liber. I. Cap. VII.

² Commentarii in Genesim Patr. Migne 50. köt. 957. l. Magog Scythae, Madai Medi, Javan Joni etc.

³ Christianorum opinio de mundo. Collectio nova Patrum. Paris, 1707. p. 131: Filii Japhet Gomer et Magog Madai et Javan et Elisar ut indicet Hyperboreas gentes Scytharum et Medorum deindeque Jones et Graecas nationes. Graf.

⁴ Coment. in Genesim. Patr. Migne, 107. köt. 526. ; l. még De Universo Patr. Migne, 111. köt. 354. l. Gomares enim a Gomer nunc Galatae dicuntur Magogas suos posteros nominavit Magog nunc Scythae vocantur.

⁵ De Trinitate et Operibus eius libri. Patr. Migne, 167. köt. 363. l. Filii namque Japhet fuere septem: Gomer a quo Galathae et Magog a quo Scythae et Madai a quo Medi etc. F. Marinelli és Graf adata.

⁶ Szt. Jeromos igen érdekes fejtegetéseiből helyszüke miatt csak néhány sort közlünk, mint a középkori felvilágosultság egyik legérdekesebb példáját: »Judaei et nostri judaizantes putant Gog gentes esse Scythicas, immanes et innumerabiles, quae trans Caucasum montem et Maeotidem paludem et prope Caspium mare ad Indiam usque tendantur et has post mille annorum regnum esse diabolo commovendas, quae veniant in terram Israel, ut pugnent contra sanctos, multis secum gentibus congregatis... Quae nos omnia lectoris arbitrio concedentes... (Sancti Eusebii Hieronymi Commentariorum in Ezechielem. Patr. Migne 25., köt. 356. l.)

névtelen barát írt a magyarok eredetéről, melyben szintén czáfolja azt a hiedelmet, hogy a magyarok Góg-Magóg ivadékai volnának.¹

Szt. Ágoston szintén kikel az etymologizálás ellen; rámutat, hogy tévednek, a kik a gétákat és massagetákat, a név kezdőbetűinek egyezése miatt, Góg és Magógnak tartják.² Nézetében mindenben osztozik Primasius, ki viszont fejtegetésében igen szép példáját adja a középkor nem felvilágosult gondolkodásának; szerinte Góg és Magóg nem a geták és massageták, de azok a népek, a melyekbe belebujt az ördög.³

Sevillai Izidor egy helyen scytháknak⁴, máshol gótoknak⁵ tartja Góg-Magógot, Andrea Caesariensis viszont a húnokkal azonosította.⁶

A magyarázatok különfélesége egyre változtatta és terjesztette a legendát és a későbbi történetírók előtt is elengedhetetlen szokássá vált Góg-Magógról megemlékezni. A magyaroknak épen az ezredik évben való megjelenése még újabb erővel eleveníti fel a köztudatban soha ki nem aludt legendát. Láttuk már a honfoglalás korában keletkezett névtelen levelet, nem sokkal később keletkezett a Góg-Magóg egyik legkülönösebb változata, mely a legendák átalakulásainak is egy igen érdekes példája. A Góg-Magóg-legenda minden elemeit itt a magyarokra, Magyarországra, a dunántúli avar gyűríre és Nagy Károlyra találjuk átírva.

Az európai politikai kérdésben a honfoglalás a Morva birodalom megsemmisülését, Németország és Arnulf leghatalmasabb ellenfelének, Szvatopluknak bukását jelentette; de jelentette egyszersmind a magyaroknak szabad rabló útját a gazdag német városokba. A német történetírásban így kifejezésre jutott a vád, hogy Arnulf hozta Európába a magyar

¹ Ez ismeretes levelet többször idézik történeti kézikönyveink, írójaul egy anonym német barátot tartanak, a ki a levelet Dado verduni püspökhöz írta. Részemről ugyanezt a levelet megtaláltam a Dom. Acheri-féle gyűjteményben (*Veterum aliquot Scriptorum Spicilegium*. Paris, 1675. 12. köt. 349. old.: »Epistola Cuiusdam abbatis Monasterii Sancti Germani ad. V. episcopum Virdunensum de Hungria« címen. Tehát a levél nem Dado-hoz, hanem V. verduni püspökhöz szólt. A *Histoire Littéraire de France* (VI. köt. 408. old.) szerint a levél a montfauconi apátságából származik és Wickfrid verduni püspökhöz szól. Ugyane levélnek egy XI. századbéli kéziratát őrzi a bécsi udvari könyvtár 956. számú kódexe, írója egy állítólagos Rabanus. (L. Marczali: A honfoglalás kútfői.) A levél különben néhol egész szakaszokban szóról-szóra követi-Sz. Jeromost.

² Sancti Augustini: *De Civitate Dei* Patr. Migne 41. köt. 675. l.

³ Primasius. Patr. Migne, 68. köt. 918. l.

⁴ Isid. *Hispalensis Etymologiarum liber XIV*. Patr. Migne, 82. köt. 500. l.

⁵ *Historia de regibus Gothorum*. Patr. Migne, 83. köt. 1059. lk.

⁶ *Commentarius in Apocalypsim Maxima Bibliotheca Veterum Patrum* ed. Margarino de la Bigne. Lugduni 1687. 627. l.

veszélyt, ki Szvatopluk ellen szövetekezett az ördögi néppel. Könnyű volt rájuk sütni a Góg-Magóg eredetet: Nagy Károly e rettenetes népet átszorította a Dunán balra és ott erős clusákba (avar gyűrűk) zárta. Arnulf kiszabadította őket a hegyekből és így származott a világra a szörnyű vész az átkos szövetségből. E vádat legerősebben Liudprand krónikájában találjuk az Antapodosis I. k. 5. és 13. fejezetében.¹

Mielőtt most Anonymusra és forrására térnénk, a Góg-Magóg-legenda még egy utolsó és nem kevésbé érdekes változatát mutatjuk be, mely annyiból is nevezetes, hogy épen olyan nemzeti legenda, mint Anonymusé és a köztudatban épen úgy, sőt még erősebben fennmaradt, mint nálunk. Ez az angolok híres Goemagot legendája: melyet *Gotfried of Monmouth Historia Regum Britanniae*²-ban olvashatunk, mi csak oly latinul írt tisztán nemzeti krónika, mint Anonymus munkája. A honszerző Brutus (a brittek őse) Albion őslakói, a szigetóriások ellen folytatott harcaiban találkozik a legfélelmesebb óriással, Goemagoggal, kit királyi társa, Corineus öl meg és azt a helyet, honnan Goemagotot letaszította, a mai napig Goemagot sziklájának nevezik.³

¹ Főlöszleges volna e részleteket itt közölni. Liudprand krónikája most jelent meg igen könnyen hozzáférhető magyar fordításban: Középkori Krónikások. VI—VIII. köt. Szerkeszti Gombos F. Albin. Budapest, Athenaeum.

² Ed. San Marte Halle, 1854.

³ ... A szigetnek akkoriban Albion volt a neve, s egynéhány óriást kivéve, nem lakott ott senki. De a kies helyek, halakban bővelkedő folyók, a gyönyörű erdők letelepedésre csábították Brutust és társait. Bejárták tehát a földet, a felzavart óriásokat a hegyi barlangokba üzték és miután közös vezért választottak, felosztották egymás közt az országot. Művelték a földet, házakat építettek, rövid idő alatt az ország oly virágzó lett, minha már ősidóktól fogva művelték volna. Brutus a szigetet saját neve után Britániának, társait britonoknak nevezte, így akart nevének örök emléket állítani. ... Egy alkalommal kedve támadt az óriások ellen harcolni, kik az ő tartományában nagyobb számmal voltak, mint a többiben, melyet társai kaptak. Ezek között az utálatos szörnyek közt volt a tizenkétöles Goemagot, ki oly szörnyű erős volt, hogy egyetlen rántással, gyökerestől tépte ki a tölgyfát, mint valami mogyorófavesszőt. Ezen a napon, míg Brutus a kikötőben az Urnapját ünnepelte, Goemagot húsz óriással meglepte őt és társait és szörnyű pusztítást vitt véghez köztük. Azonban a britonok mindenfelől segítségükre siettek és végül győztek és Goemagotot kivéve, mindenkit leöltek. Őt Brutus élve akarta elfogni, hogy lássa küzdelmét Corineussal, a ki e küzdelemre már rég készült. Corineus tehát lelkesedve nekigyürkőzött és elvette fegyvereit, birokra hívta Goemagotot. Megkezdődött a küzdelem, itt Corineus, ott az óriás karjaikkal hevesen kapkodnak, hogy egyik a másikat átölelje és ölelésével leszorítsa, de csak a levegőben hadonáznak. Nemsokára azonban Goemagot iszonyú erővel megragadja Corineust és három bordáját betörte, kettőt a jobb oldalán, egyet a balon. Corineus erre haragra lobbánva, összeszedte minden erejét és Goemagotot vállaira kapta és a milyen gyorsan csak tudott, a közeli parthoz futott. Egy kiálló magas sziklacsúcsra kúszott és vállán levő

Az angol konzervatív népszokásokban mai napig nyoma maradt a legendának. A köztudat azt tartja, hogy a sziget első lakói Góg és Magóg voltak; ennek emlékére Londonban a Guildhallban két óriási faszobor áll »The Giant Gog« és »The Giant Magog« és a lordmayor-választás napján a ceremóniás menetben elől viszik a két szobor viaszkmását, mint Albion őslakóinak szimbolumát. Itt említhetjük, hogy London közelében mai napig van egy Magog nevű város és bizonyára angol tradíció következménye, hogy az Egyesült-Államokban is van egy ily nevű város (I. Encycl. Brit. 34. k.).

Áttérünk most dolgozatunk leglényegesebb részére, a magyar Góg-Magóg-legenda bemutatására és eredetének kikutatására.

Ismeretes dolog, hogy Anonymus krónikájának bevezetésében, illetve első fejezetében olvashatjuk az ethnogenetikus mesét, hogy »Scythiának első királya volt Magog, Jafet fia s azon nemzetet Magog királyról nevezték Mogernek«. Ha figyelemmel olvassuk e részletet, úgy könnyen kiérezhetjük, hogy nemcsak ez a legenda, de az egész fejezet idegen átültetés. Ez a fejezet nem tartozik szorosan a »magyarok tetteihez«, ez egy általános történeti bevezetés Scythiáról, a Tanaisról, Góg-Magógról, Nagy Sándorról; egy egész kis világtörténelem kivonata és összefoglalása. Találunk pontos számadatokat (Cyrus perzsa királyt háromezrezer emberrel megölték, Darius elveszte nyolczvanezer embert) Scythia fekvésének földrajzi meghatározását, szokásainak, erkölceinek leírását stb., mindez természetesen nem történhetik források nélkül. Ez egyes elemeknek külön-külön lehettek már forrásai, de az adatok együttes említése egy közös forrást tételez fel. Ezt a bevezetést nem Anonymus írta, de készen, a mint van, vette a külföldtől.

A fejezet egész határozottan mutatja két, eredetileg különálló legendának: a Scythiáról szóló mesés hírek és a Góg-Magóg-legendának összeolvadását. Könnyű e találkozás magyarázatát adni: középkori történetíróknak Aziáról való hiányos ismereteit a Scythiáról fennmaradt legenda fedezte, Scythia pedig a keresztyén világ előtt Josephus Flavius óta azonos volt Góg-Magóggal. Láttuk a Góg-Magóg-legenda fejlődését, hogy az összeforrást megértjük és az Anonymusig vezető utat meglássuk, egy pillantást kell vetnünk a Scythiáról szóló legendák philogenesisére.

Az európai irodalom a Scythiáról szóló legendákat Herodotostól kapta. Ő írta össze először — mily forrásból azt nem tudjuk — mindazokat a meséket, miket a középkori krónikák

iszonyatos terhét a tengerbe dobta; azonban a meredek szikláról ő maga is lebukott és teste foszlányokká szétzúzódott és vérével festette a hullámokat. Ezt a helyet, az óriás letaszításáról, a mai napig Goemagoknak, vagy Goemagot ugrásának nevezik. (I. köt. 16. feje. 18. l., id. kiadás.)

Scythiáról felemlítenek és mindazt, a mit Scythiáról ma még tudni vélünk. Fölösleges említeni, hogy e legendák nem jutottak közvetlenül Herodotostól a középkor birtokába: a közvetítők hosszú sora teszi külön érdekessé e kérdést. A fejlődés e fejezetét itt nem tárgyalhatjuk, Herodotostól kiindulva csak az utolsó legdöntőbb közvetítő, az első latinul írt történetíró Pompeius Trogus munkája tartozik reánk.

Nézzük mindenekelőtt miben állott a Scythiáról szóló középkori legenda? Ennek megállapításához alapul vehetjük bármelyik középkori történetírónak Scythiáról szóló munkáját, a mennyiben közös forrásuak, a lényegesbe mind egyeznek: vegyük tehát Anonymust.

Mit mond Anonymus Scythiáról? Igen nagy föld az északi résztől a Fekete-tengerig terjed, mögötte vagon a Tanais nevű folyó nagy ingoványokkal, Scythiának kelet felől való határánál pedig a Góg és Magóg nemzetek laktak, kiket Nagy Sándor berekesztett. A scythák régiféle népek, bölcsek és szelidek, csaknem semmi vétek nem vala köztük. Nem voltak mesterséggel készített házaik, húst, halat, tejet és mézet esznek vala. Nem voltak paráznák sem. Később azonban oly kegyetlenségre vetemedtek, hogy dühükben emberhúst ettek és embervért ittak. A scytha nemzetet egy uralkodó sem hódította meg; a scythák ugyanis Dariusz perzsa királyt nagy csúful megszaszták s elveszte ott Dariusz nyolczvanezer embert. Ugyancsak a scythák Cyrus perzsa királyt háromszázharminczezer emberrel megölek. Ugyancsak a scythák magát Nagy Sándort is, Fülöp király és Olympiasz királyné fiát, csúful megszaszták. Mert a scytha nemzet edzett volt minden bajt kiállani, s nagy természetűek, s háborúban vitézek voltak a scythák, mert semmi-jök sem lehetett a világon, a mit a rajtok elkövetett sérelemért elveszteni féltek volna. Midőn ugyanis a scythák győzedelmet nyernek vala, semmit sem akartak a zsákmányból, mint maradákaikból a mostaniak, hanem csak dicsőséget keresének belőle és Dariust, Cyrust és Sándort kivéve egy nemzet sem merészlett a világon földjökre belépni. Az említett scytha nemzet pedig kemény volt a csatára, gyors a lovaglásra; fejökön sisakot viseltek s újra és nyilazásra a világ minden nemzeténél derekabbak voltak. A scythiai föld pedig a mennyivel távolabb esik a forró égájtól, annyival egészségesebb az emberi nem szaporodására; és jóllehet igen térs, még sem volt elég az ott megszorodott nemzetek táplálására és befogadására.

Ez körülbelül minden, a mit Anonymus s a középkori írók a scythákról mondanak. E leírás egyes elemeit külön-külön mind megtaláljuk Herodotosnál. Nevezetesen, hogy a scythák »régiféle népek« azt Herodotos IV. k. 5. fejez. mondja; hogy nincsenek mesterséggel készített házaik, azt u. o. a 46. fejezetben. Ezt a két dolgot tartották különben a scythák legjellem-

zőbb tulajdonságának. Egyesek a bibliai Góg-Magóg-profeciákban is a scythák jellemzését látják.¹ Hogy a scythák a Tanais körül laknak, azt Herodotos több helyen ismétli, a legbővebben a IV. k. 20. fejezete szól róla. Hogy a scytháknak a tej és pedig a lótej volt a főtápláléka, arról is Herodotos értesít a IV. k. 2. fejezetében; ugyanott részletesen le is írja, hogy készül ez a tej. A Scythiáról szóló legenda alatt azonban a vadságuk és harciasságukról elterjedt rémhíreket értem, hogy a scythák emberhúst ettek és vért ittak, hogy Dariust megszalasztották, Cyrust megölték és hogy Nagy Sándort is csúful megszalasztották. Szándékosan nem említem itt a származásukról szóló ethnogenetikus legendát, melyet a középkor szintén átvett, sőt átvitt a húnokra s miből Orosiusnál már egy nagyon elmérgesedett változat keletkezett. Nem említem itt ezt azért, mert a legenda nem jutott el Anonymushoz és csoportjához, és eredetük és fejlődésük külön tanulmányt igényel. Nézzük azonban a scythák vadságáról és harciasságáról szóló legendákat: az emberhúsevést, a vérivást stb. Ezeknek is első forrása Herodotos.

Az emberevéésre direkt példát nem találok ugyan Herodotosnál, hacsak az I. k. 73. fejezetében elbeszélte nagyon is mondászerű epizódot nem kell ennek tartanunk. Itt arról van szó, hogy Cyaxar méd király egy kóbor scytha törzset bebocsátott országába, kik azután a vadászsákmány egy részét adó fejében beszolgáltatták, továbbá a méd gyermekeket az ijázas művészetére tanították. Történt egyszer, hogy vadászsákmány nélkül tértek haza, mire Cyaxar éktelen dühében kegyetlenül büntette őket. A scythák bosszúból egy rájuk bízott méd gyermeket megöltek és vadételek módjára feltalálták Cyaxarnak és sietve kivonultak az országból. Lehet, hogy e mondánknak visszhangja jutott el a fenti jellemzésbe. A vérivást azonban egész határozottan állítja Herodotos (IV. k. 64. fej.) és ugyanott a skalpozás szokását is leírja. Herodotos szerint minden scytha véret issza az első embernek, a kit megölt, viszont a kiket a csatában öl meg, azoknak levágja a fejét és a királya elé viszi, mert csak így van joga a zsákmányhoz. A levágott fejekről azután a bőrt lehúzza és azt a kantárán viseli. Úgy látszik ez a szokás terjesztette el vadságukat és a vérszomjuságokról szóló legendát.

Cyrus megveretését és megöletését Herodotos a massagéták hős királynéjának, Tomyrisnek tulajdonítja, de a legenda

¹ Falukból álló föld, a népek bátorságban laknak, mindnyájan kerítés nélkül laknak, zárjuk és kapujuk nincs nekik. (Ezékiel XXXVIII. 11.) L. még: Imé, én hozok ti reátok messze földről való pogányt, oh Izraelnek háza . . . kegyetlen nemzetséget, régi nemzetséget, oly nemzetséget, melynek nyelvén te nem értesz, meg sem érted, mit szól. (Jeremiás, V. 15.)

könnyen átmehetett a scythákra, mert maga Herodotos is a massagetákat scytha törzsnek tartja (I. k. 201. fej.).

E monda szerint Cyrus csellel akarta meghódítani a massageták birodalmát, megkérte Tomyris királyné kezét, a ki azonban őt visszautasította. Erre haddal támadtak egymás ellen. A massageták serege alig volt a perzsa sereg egyharmada és mégis fényes győzelmet nyertek. A diadal után a massageták lakomához ültek, mértéken túl sokat ittak és rá elaludtak. Ezt látva a perzsák rátámadtak az elaludt részeg táborra és csaknem az egész sereget lemészárolták, a megmaradottakat elfogták, köztük Tomyris fiát, Sargapaszt. Cyrus őt szabadon bocsátotta, de ez szemeláttára megölte magát. Tomyris királyné most összegyűjtötte a seregét és megütközött Cyrussal. Ez volt a világ legvéresebb harcza, mit valaha vívtak. Hosszas küzdelem után a massageták győztek. Maga Cyrus is elesett. Tomyris kikerestette Cyrus holttestét és fejét egy vérrel telt tömlőbe dugta, hogy még holta után is vért igyék. (I. k. 204. fej.)

Darius megszasztásáról is Herodotosnál olvasunk először. E harczok leírásában igen érdekes adatokat találunk. Itt találjuk leírva a scythák hadi taktikáját, melyet a középkori írók átvittek a magyarokra s a mely teljesen egyezik a byzanci történetírók idevonatkozó leírásával.

A scythák hadi taktikája a következő volt: elhatározták, hogy színlelt futással a perzsákat a Maeotis mocsaraiba csalják és egy adott jelre üldözőikre támadnak. (IV. köt. 120. fej.) Egy más alkalommal azt határozzák, hogy a perzsákat mindig akkor támadják meg, mikor étkezéshez ülnek. (IV. köt. 128. fej.) A scythák a perzsák közeledtekor segítséget és szövetséget kértek a szomszéd népektől, de ezek ezt megtagadták. Bosszúból a scythák, ugyancsak színlelt meneküléssel, egymásután a perzsákat a szomszéd népek országai felé csalogatják és így rájuk vezetik a perzsa hadat. (IV. köt. 125. fej.) A mondák tekintetében a legérdekesebb a scythák egy ajándékáról szóló monda, mely csaknem analóg a fehér ló regéjével. A scythák Dariusnak követség útján egy madarat, egy patkányt, egy békát és öt nyílvezzőt küldenek. Darius az ajándékot úgy értelmezte, hogy a patkány a mezőn él és így a földet jelenti, a béka a vizet, a madár sok tekintetben azonos a lóval, a nyílvezzőkkel kapcsolatban a hatalmat jelenti; azaz a scythák meghódolnak előtte. Gabryas azonban, egyike azoknak, kik a magusok hatalmát megtörték, másként értelmezte a küldeményt. Szerinte az ajándékok azt jelentik, hogy ha a perzsák nem repülnek el, mint a madarak, vagy nem bujnak a föld alá, mint a patkányok, vagy nem rejtőznek el a mocsarakban, mint a békák, soha nem látják viszont hazájukat, mert e nyílvezzők által fognak elpusztulni. (IV. köt. 131. és 132. fej.) Ez a par excellence scythá

legenda kétségtelenül testvérlegendája a honfoglalás fehér ló regéjének.¹

Herodotos azonban sehol sem említi, hogy a scythák nagy véres csatát vívtak Dariussal, hol a perzsák nyolczvan-ezer embert vesztek, mégis azt hisszük, Herodotostól származik a legenda, hogy a scythák Dariust csúful megszalasztották.

Ezek volnának a Scythiáról elterjedt legendák elemei és első forrásai. Ez elemek Herodotos könyveiben szétszórva a tiszta történeti szöveg közé vannak ékelve. Idővel, különösen a decadens kor iránya hozta magával, hogy a történetírók inkább a legendákat vették át és korról-korra lassankint a tiszta történeti szövegből hagyogattak el részleteket. Természetes és elkerülhetetlen volt, hogy a Nagy Sándorlegendák keletkezésekor a scytha-mondák összevegyültek. Sajátságos, hogy az összevegyülésből a scythák kerültek ki győztesen és végig az egész görög történetírásban azt olvassuk, hogy a scythák Nagy Sándort is megverték. Így vándoroltak és alakultak át a legendák, nem tudjuk hányszor és hány írón keresztül; annyi bizonyos, a középkor sohasem vett volna tudomást Scythiáról és a legendákról, ha időszámításunk első századában nem akad egy történetíró, Pompeius Trogus, a ki az általánosan dívó görög nyelv helyett nem írja meg latinul a munkáját. Pompeius könyve elveszett, csak Justinus² jól szerkesztetett kivonatai őrizték azt meg számunkra. Justinus lett a középkor legolvasottabb történetírója, hatás dolgában csak egy író versenyezhet vele: Josephus Flavius. Feltűnő, mennyire egyezik e két író leírása Scythiáról, a mi eltérés van köztük, az végig megtalálható a középkori történetíróknál, a mi azt bizonyítja, hogy egyik részüknek Justinus, a másiknak Josephus volt az ősforrása. Anonymus krónikája a Justinustól származó történetek csoportjába tartozik.

Justinusnál megtaláljuk a még Herodotosnál említett legendaelemeken kívül a következő figyelemreméltó adatokat. »Scythia kelet felé van, egyik oldalról a Fekete-tenger, a másiktól

¹ Nem érdektelen, hogy ugyanez a legenda, — talán megszámlálhatatlan közvetítő szövegen át — Ilosvai Nagy Sándor eposzában a következő változatban van meg. Nagy Sándort a scytha követek kérik:

»Ajándékot Sándor, neked mi hoztunk,
Buzát, nyilat, pohárt, mi néked hoztunk.
Tisztességgel tőlünk végyed ezeket,
Búzával tisztelünk mi embereket,
Pohárból tiszteljük az isteneket,
Nyíllal megrontjuk mi ellenségünket. (Régi Magyar Köl-

tők, IV. köt. 271.)

² Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompei. Nova Scriptorum Latinorum Bibliotheca, Éd. Panckoucke. Paris, 1830.

a Riphei hegyek határolják. (V. köt. 47. fej.) Megvetik az aranyat s az ezüstöt, úgy mint nálunk becsülik. Tejjel és mézzel táplálkoznak stb. (u. o.). Végül hadd álljon itt ez a kis részlet az eredeti szövegben: »Darium Regem Persarum, turpi ab Scythia submoverunt fuga; Cyrum cum omni exercitu trucidaverunt; Alexandri Magni ducem Zopyriona pari ratione cum copiis universis deleverunt. Romanorum audivere, non sensere arma... nihil victores praeter gloriam concupiscunt.« (II. köt. 3. fej.)

A mint látjuk, ezek már csaknem szóról-szóra azok a mondatok, a melyeket Anonymusnál megtalálunk. Ha összehasonlítjuk Anonymus szövegét Justinus II. k. 2-ik és 3-ik fejezetével, úgy egész világosan láthatjuk, hogy egymásután következő századok kompilatorainak csonkításaiból és toldozgatósaiból keletkezett Anonymus krónikájának I. fejezete.

Egy kitünő német történész, Franz Rühl, egy nagybecsű értekezésében¹ kimutatta Justinus könyvének hatását az egész középkori krónikairodalomra, pontosan megjelölve, mely krónikások merítettek belőle először és mely fejezetek jutottak el a legtávolabb eső nemzetek krónikáiba is. E szerint az első író, ki Justinust használta, Cassiodorus volt, az utolsó, ki még Pompeius Trogust ismerhette, Jordanes. Az egyházatyák közül Justinust használták Ammianus Marcellinus, Hieronymus, Augustinus és Orosius. Orosius nyomán terjesztették Justinust Rabanus Maurus, Albertus Magnus és Abelard. Reánk nézve a legnevezetesebb Justinus-kompilator a X. sz.-beli Regino, ki Justinus II. köt. 2. fej. és a XVI. köt. 2. és 3. fejezetét másolta le, de scythák helyett magyarokat szerepeltet. Nem akarom e helyen Anonymus és Regino még kérdéses viszonyát tárgyalni, azt azonban egész határozottsággal megállapíthatjuk, hogy ez említett I. fejezetben Anonymus semmit sem vett át Reginótól. E fejezetben csupán csak egy mondat van, mely Reginonál speciális és a többi kompilatoroknál hiányzik (A scythiai föld pedig, a mennyivel távolabb esik a forró égaljtól, annival egészségesebb az emberi nem szaporodására.), ez a mondat azonban megvan Paulus Diaconusnál,² kit szintén nincs szándékunk Anonymussal kapcsolatba hozni.

Fölmerül tehát a kérdés, honnan vette Anonymus említett fejezetét?

E kérdésre is Rühl mutatott rá meggyőző pontossággal.

Zu den Quellen des Anonymen Notars des Königs Béla című értekezésében³ kimutatta, hogy a nagyszámú Justinus-

¹ Die Verbreitung des Justinus im Mittelalter. Leipzig, 1871. L. még A. Gutschmied: Die Fragmente des Pompeius Trogus. Jahrbücher für Philologie. 1885. 219. l.

² Mon. Germ. SS. Long. 47. Historia Langobardorum. Az első mondat.

³ Forschungen zur Deutschen Geschichte. XXIII. köt. 1883.

kompiláció töredékek közül két csonka, de meglehetősen egyező kézirat (az egyik Bambergben, a másik a Laurentianában őriztetik) mutat a legtöbb hasonlóságot Anonymus I. fejezetével. E kéziratok szerzője egy VI. században élt állítólagos Isidorus, munkájának címe *Exordia Scythica*. Az itt található leírás Scythiáról mondatról mondatra egyezik Anonymus szövegével. Eltérés csak egyes szavakban, vagy, a mi még különösebb, egyes ragokban, azaz a mondatkonstrukcióban van. Ez egyezések, de még inkább e különös eltérések teszik kétségtelenné, hogy Anonymus krónikájának bevezetését csakugyan e kódexek nyomán írta. A nagyszámú eltérések, Rühl szerint, azt mutatják, hogy Anonymus nem volt közönséges másoló, de feltételeztetnek egy még hozzá közelebb álló alapszöveget. Rühl következtetése csodálatos pontossággal bevált. Tizenhárom évvel Rühl értekezésének megjelenése után Mommsen a *Monumenta Germaniae Historica*-ban a *Cronica Minora*-k közt kiadta Rühl kódexét és a bevezető magyarázatban fel-
említi, hogy időközben a vaticáni könyvtárban találtak még két kódexet, melyek néhány szó eltérését nem tekintve Rühl kódexeinek másolatai, azaz változatai. Mommsen e két kódexet P. és U.-val jelöli. (P.-Vaticano n. 1984. saec. XI/XII.; U-Vaticano Urbinate n. 961. saec. XIV.) és szerencsénkre a kódexek eltéréseit a bambergi kódex szövege közé iktatta. Az ily módon kollacionált szövegben nagy csodálkozásomra Anonymus legközvetlenebb forrására ismertem. *Mommsen U-val jelölt kódexe egyezik Anonymusnak még azon szavaival is, melyek eltérést mutattak Rühl kódexeitől.*

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egyezés korántsem teljes és nem tapasztalható az egész szövegben; csak egy bizonyos sortól kezdve egy bizonyos sorig tart. Ez azt mutatja, hogy az Anonymus-probléma még távol áll a befejezéstől. Mi csak a következő tényeket állapítjuk meg:

Már Marczali Henrik első alapvető értekezésében¹ »Béla király névtelen jegyzője« kimutatta, hogy a *Bevezetés* oly személyes színezetű mondatai is, mint »Midőn egykor iskolai tanulságon együtt valánk, s a trójai historiában, melyet én igen megszeretvén, DaresPhrygius és más szerzők könyveiből, miként mestereimtől hallottam vala, tulajdon szerkezetemmel egy kötetbe böngésztem volt, stb.« átvételek. A következő I. fejezetről mindenekelőtt előrebocsátjuk, hogy a fejezetek beosztása nem Anonymustól való, tehát e fejezetet teljes joggal vehetjük még bevezetésnek. Föltételezzük, hogy ez is kompiláció. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy (a Schwandtner-féle kiadást véve alapul) e fejezet 1—26. sorának forrását nem ismerjük. Nem tudom megmagyarázni, honnan vette Anonymus a Dentu-

¹ Phil. Közlöny. 1877.

moger szót, mit megelőző idegen krónikákban nem találok; Scythia leírása, a prémek oly általános viseletének említése eltér a Justinus-féle kompilációktól. A 10—26. sorig terjedő részek Attiláról, Pannoniáról, Ecilburgról, Ugek stb.-ről való megemlékezések szerintem lehetnek Anonymus eredeti betoldásai is. A 26. sortól kezdve Quod Scythia gens fuissent sapientissima . . . egész a túloldal 10-ik soráig: et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi-ig terjedő rész feltétlenül egyezik a vaticani könyvtár U-val jelölt kódexével. Az a körülmény, hogy csaknem mindaz, a mit Anonymus a megelőző 26-ik sorig mond, az itt következő részben újra ismétlődik, a mellett szól, hogy ez az első rész Anonymus eredeti próbálgatása. Mintegy áttérés a bevezetésből a tárgyra. A 26-ik sortól a jelzett túloldali 10-ik sorig tart az I. fejezet tulajdonképeni tárgya, melynek mind a két szövegét itt bemutatjuk:

Anonymus szövege:

. . . Scythici enim sicut diximus, sunt antiquiores populi, de quibus hystoriographi qui gesta Romanorum scripserunt sic dicunt, quod Scithica gens fuissent sapientissimi et mansueti qui terram non laborabant, et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum temptoria de filamentro parata. Carnes et pisces et lac et mel manducabant, et pigmenta multa habebant.

Vestiti enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum. Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eius-

Bambergi kódex:

(Mon. Germ. Hist. Auct. tom. XI p. 319) Scithe (sithe U) antiquiores populi et est posita Scithia in oriente et interclusa est sicut et Gothia (guthia U) nam ab uno latere mare ab alio montes Riphie a dorso Asia et Tanais Fluvius, primum in ea habitavit Magog, filius Jafet.

Et dicunt quidam, ut (quod U), aliquando fuisset gens sapiens et (om U) mansueta, aetiam nec campos laborabant (bat U.) et nullum peccatum erat inter eos, non habebant domos, sed tantum tendas. Lac et mel manducabant. Vestiti erant de pellibus ferarum, aurum et argentum et gemmas sicut lapides habebant et pigmenta multa.

Non concupiscebant aliena, quia omnes divites erant, animalia et victualia multa habebant, non erant fornicatores, sed solummodo suas habebant

dem terre inveniebantur. Non concupiscebant aliena; quia omnes divites erant, habentes animalia multa et victualia sufficienter. Non erant fornicatores, sed solummodo unus quisque suam habebat uxorem. Postea vero iam dicta gens fatigata in bello ad tantam crudelitatem pervenit, ut quidem dicunt hystoriographi, quod iracundia ducti humanam manducassent carnem, et sanquinem bibissent hominim. Et credo quod adhuc eos agnoscetis duram gentem fuisse de fructibus eorum. (Ez nyilvánvalóan Anonymus közbeszúrása.) Scithica enim gens a nullo *imperatore* fuit subjugata. Nam Darium regem Persarum cum magna turpitudine Scithica fecerunt fugere et perdidit ibi darius *octoginta* (!) milia hominum; et sic cum magno timore fugit in persas. Item Scithici Cirum regem persarum cum tracentis et XXX. milibus hominum occiderunt.

Item Scithici alexandrum magnum filium philippi regis et regine olympiadis qui multa regna pugnando sibi subjugarat, ipsum etiam turpiter *fugaverunt*. Gens namque Scithica dura erat ad sustinendum omnem laborem et erant corpore magni Scithici, et fortes in bello. Nam nichil habuissent in mundo quod perdere timuissent pro illata sibi iniuria, Quando enim Scithici victoriam habebant nichil de preda volebant, ut moderni de posteris suis sed tantum modo laudem exinde querebant. Et absque Dario et Cyro

(uxores ins U) et (om. U. P.) a nullo imperio (*imperatore U*) superati sunt. postea ut dicunt quidam, ad tantam crudelitatem pervenit iam dicta gens, ut carnem humanam manducaret (rent U. P.) et sanquinem biberet (-rent U. P.) Daryum regem cum turpitudine (nem P.) fecerunt fugere predicti Scythi (sythe U. om P.) et perdidit ibi (om. U.) Daryus centum (*octoginta* !! U) milia hominum et sic cum timore fugit in Persas. et (om. P.) Cyrum regem Persarum cum trecentis milibus (trecenta milia U.) Persarum (persas U, persis P) occidit occiderunt U. P.)

Alexandrum magnum, qui multa regna pugnando sibi subiugavit ipsum turpiter *fugaverunt* (U. P.)

Pugnas Romanorum audiverunt sed Romani cum eis non pugnaverunt quia. (Om U. P.!!) gens illa dura erat (om. U. P.) ad sustinendum omnem laborem, in bello fortis corpore magna (magni U.) nichil habebant quod perdere timerent (timbebant U. P.) quando victoriam habebant, nichil de preda volebant (nolebant U.) nisi tantum laudem exinde querebant, et absque Cyro et Dario et Alexandro

atque Alexandro nulla gens ausa fuit in mundo in terram illorum intrare. Predicta vero Scithica gens dura erat, ad pugnum, et super equos veloces, et capita in galeis tenebant, et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi, et sic cognoscetis eos fuisse de posteris eorum. (Ez utóbbi is Anonymus közbeszúrása.) Scithica enim terra quanto a torrida zona remotior est, tanto propagandis generibus salubrior. (Ez Regino mondata, vagy Paulus Diaconusé.)

nulla gens ausa fuit intrare infra (om. U.!) terram illorum. — Amasones namque quas audistis, aliquando de gente Scitharum exierunt. Predicta vero (om U.) gens Scitharum erat ad pugmandum super aequos, veloces omnes (om U.) loricati tibias ferro circum dabant, in capite galeas aureas (om U. P.) habebant.

Ime, Anonymus forrása! Kutatásainkat e forrás megtalálásával lezárjuk. Főlöszlegesen volna itt az átvétel mentségére csak egy szót is vesztegetni: a középkori történetírás értékelésének teljes félreismerését mutatnák e hiú szavak. E korban és még jóval Anonymus után, az írástudás érdeme egyenlő volt az alkotásával. Mi a befejezésben épen az átvétel jelentőségét akarjuk kiemelni. Egy idegen írásműnek átvétele egy idegen országban sohasem lehet a véletlen játéka; megelőző kulturális törekvések és állapotok annak feltételei. Művelődéstörténeti dokumentum az a tény, hogy az első magyar történet bevezetésében is *ugyanaz* a közismert európai legenda található, melylyel csaknem minden korabeli, sőt megelőző európai krónika kezdődik és e legenda a mi nemzetünk történetében is ugyanazt az etymologiai és ethnografiai értelmezést kapta, mint a mit az összes európai nemzeteknél. Ez idegen legenda átvétele épen az a kapocs, mely már az első magyar irodalmi terméket is összefűzi az általános európai irodalommal; ez idegen átvétel ad Anonymus krónikájának európai és kulturtörténeti jelentőséget. A maga kicsinységében a művelődés terjedésének fokmérője lehet e legenda átvétele. Megállapíthatjuk, hogy a magyar történetírás előbb vette azt át, mint Románia vagy Oroszország, viszont Lengyelország ez átvételben néhány évtizeddel megelőzött. Ez átvétel egyúttal Anonymus műveltségét is mutatja. És ennek elbírálásában szigorúbb mértéket kell alkalmaznunk, mint az átvétel pusztá tényénél. Meg kell állapítanunk e források korabeli értékét, vagyis vizsgálnunk kell, vajon Anonymus forrása korának legtudományosabb, legmodernebb forrásmunkája volt-e, melynek ismerete a legnagyobb korabeli műveltséget és tudást tételezi fel? E kérdésre már határozott

»nem«-mel kell felelnünk, e korban már nemcsak a latinul, de a nemzeti nyelven írt históriák is tudományosabb és magasabb szellemben voltak megírva. Sőt a kódexek nem is tartoznak az elsődleges forrásmunkák közé: régi elavult történeti kivonatok. Viszont úgy látszik, nagyon elterjedt kézikönyvek lehettek, talán iskolakönyvek, melyek sokáig használatban maradtak. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a bemutatott vaticáni kézirat is a XIV. sz.-ból való.

Bárhonnan vette is Anonymus e legendát, ez átvétel ránk nézve végtelenül becses; az európai szellem első megnyilatkozása irodalmunk első emlékében. Ez átvétellel mutatta meg Anonymus irodalmunk és haladásunk irányát: mely mindig és mindenkor a Nyugat. *Ex occidente lux...*

FÓTI JÓZSEF LAJOS.

BOD PÉTER MINT VERSIRÓ.

Ily címmel megjelent dolgozatomhoz (Irodalomtörténeti Közlemények 1912. IV.) szükségesnek látom egy helyreigazító megjegyzést tenni. Bod Péter Szent Hilarius cz. munkáját mint a 18. század verses példabeszéd-szerű gyűjteményét a 17. századi Beniczky Péter Magyar Ritmusai mellé állítom. Ezen nem akarok változtatni most se, de megpótlom azzal, hogy a 18. században Bod Péter munkáján kívül még két ilyen verses gyűjteményünk van: *Magyar Kátó, Molnár Ferencztől*, 1789 és *Selectiora adagia latino-hungarica, Kisviczay Pétertől*, 1713. Az előbbi Cato mondásait fordítja le, utána pedig összeállít egy magyar közmondás-gyűjteményt versben. Az utóbbi óriási gyűjteményében latin közmondásokat magyaráz magyarokkal, sokszor versben, de prózai formában. Ime egy példa: Kotsis oda hajtya hová Ur akarja az uton a' lovakat; tehát épen úgy, mint Bod Péternél, a kire valószínűleg hatással is volt. Az ehhez hasonló munkákról részletesen szól *Tolnai Vilmos*. A szólásokról címmel (Magyar Nyelv 1909, 1910), de Bod Péterről hallgat.

SZIGETVÁRI IVÁN.